

معرفی و نقد کتاب

مجموعه مقالات هویت ایرانی؛ همایش گفتمان ایرانیان

هویت مفهومی آگاهانه و سیال با وجوهی زیستی، تاریخی، ذهنی، عقلانی و احساسی است. همچنین، مفهومی دو وجهی است که از سویی بر تشابه و اشتراک و از سوی دیگر بر تمایز و افتراق دلالت دارد. چنان‌که با تأکید بر اشتراکات و پیوندها، ما را پیرامون محوری واحد، همبسته و متعهد می‌کند و همزمان ما را از دیگران متمایز می‌سازد. هویت مفهومی بین رشته‌ای است که در حوزه‌های مختلفی بررسی می‌شود. در روانشناسی اجتماعی رویکرد هویت اجتماعی^۱ با محوریت رابطه بین گروه‌های اجتماعی و شکل‌گیری هویت مورد توجه قرار می‌گیرد؛ در عرصه سیاست، رابطه بین هویت و ملیت از اهمیت بسیاری برخوردار است؛ از منظر جغرافیایی، عناصر جغرافیایی هویت و مرزهای سرزمینی مورد توجه است. به‌رغم تفاوت رویکردها، هویت از موضوعات اصلی مورد مطالعه علوم اجتماعی در جوامع مختلف است و غیریت‌سازی^۲ و تمایز بخشی^۳ یکی از ساز و کارهای اصلی شکل‌گیری نگرش به جهان بیرونی است.

در جهان امروز برخورداری از هویت‌های چندگانه^۴ ملی، محلی، دینی، شغلی و جنسیتی جزئی از اقتضانات زندگی اجتماعی است. از این‌رو، ایرانیان برای حفظ هویت ایرانی در ورای مرزهای این زاد و بوم نیازمند تلاشی مضاعف هستند تا پیوندهای خود را مستحکم و تداوم نسلی هویت ایرانی را حفظ نمایند.

کتاب «هویت ایرانی» با بیست و پنج مقاله منتخب از دومین همایش گفتمان ایرانیان در سال ۱۳۸۸ انتشار یافته است. این همایش در سال ۱۳۸۵ از سوی اداره کل امور

1- Social identity approach

2- Othering

3. Differentiating

4. Multiple identities

فرهنگیان خارج از کشور سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی با سه محور چالش‌های فراروی هویت ایرانیان در خارج از کشور، جهانی شدن و هویت ملی نزد جامعه ایرانی خارج از کشور، و راه‌های تقویت هویت ایرانی برگزار گردید. اهمیت تقویت پیوند ایرانیان خارج از کشور با سرزمین مادری و حفظ هویت ایشان موجب گردید تا دست اندرکاران با برگزاری این همایش، فرصت و فضای فرهنگی مناسب را برای گفتگو، تعامل و هم‌اندیشی با هدف شناخت علمی و بررسی کارشناسانه مسائل و مشکلات در این عرصه به منظور دستیابی به راهکارهای عملیاتی مناسب ایجاد کنند.

معرفی کتاب

در کتاب حاضر به مباحث مختلفی درخصوص هویت ایرانی پرداخته شده است. کتاب «هویت ایرانی» در سه فصل تنظیم و در مقدمه آن به اهمیت تاریخی و جامعه‌شناختی بررسی هویت ملی اشاره شده است. اهمیت تاریخی هویت ملی به دلیل شکل‌گیری این پدیده در فرایند زمان و تأثیرپذیری از تحولات تاریخی است که آن را برگرفته از جریان‌های تاریخی ادوار مختلف می‌سازد. از منظر جامعه‌شناختی نیز هویت ملی از عوامل انسجام اجتماعی و وفاق ملی در هر جامعه است.

فصل نخست با عنوان «چالش‌های فراروی هویت ایرانیان در خارج از کشور» با ۱۴ مقاله بیشترین حجم مطالب کتاب را به خود اختصاص داده است. در نخستین مقاله با عنوان «مهاجرت نیروی کار ایرانی به خارج از کشور، فرصت‌ها و تهدیدها» موضوعات متنوعی اعم از استراتژی‌ها و برنامه‌های اعزام نیروی کار به خارج از کشور، پیشنهاداتی برای درج در برنامه چهارم توسعه، مشکلات فرهنگی اجتماعی ایرانیان مهاجر، توصیه‌هایی برای بهره‌گیری از مزیت‌های کشور در زمینه نیروی کار و ارائه تسهیلات به ایرانیان شاغل در خارج از کشور طرح شده‌اند.

مقاله دوم با عنوان «آسیب‌شناسی روح فرهنگی هویت ایرانی» به مظاهری از روح هویت فرهنگی ایرانی همچون فرهنگ زرتشتی، تمدن اسلامی، عرفان و تصوف در فرهنگ ایرانی و شعر و ادبیات می‌پردازد. مقاله سوم «بحران هویت و ادغام: دیدگاه‌های مختلف مردان و زنان مهاجر ایرانی نسبت به ادغام در جامعه سوئد» نام دارد که بحران هویت میان مهاجران و به‌ویژه وضعیت مهاجران زن ایرانی در سوئد را بررسی می‌کند. در مقاله چهارم با عنوان «آسیب‌شناسی هویت نوجوانان و جوانان ایرانی» به تعاریف و مفاهیم هویت و اقسام آن، شکل‌گیری هویت‌های فردی و جمعی و بحران هویت پرداخته می‌شود.

مقاله پنجم «حفظ و اشاعه هویت ایرانی در جوامع کوچک خارجی و کاربرد آن در شهر بروندون در کانادا»، روش‌های مشارکت داوطلبانه مهاجران در جوامع میزبان را بررسی و کاربردی آن در شهر محل سکونت دو خانواده ایرانی را طرح می‌کند که مورد مطالعه، خانواده مؤلف مقاله بوده است. در مقاله ششم با عنوان «دین و بحران هویت جوانان»، انواع بحران‌های انسانی، بحران‌های انسان معاصر و بحران‌های منطقه‌ای در کشورهای جنوب طرح و به موضع دین در این باره پرداخته می‌شود.

مقاله هفتم «هویت ایرانی و جامعه آلمانی، نگرشی ریخت‌شناسی به زیست و بوم ایرانیان مهاجر آلمان»، مراحل مهاجرت ایرانیان در تاریخ معاصر ایران و هم‌آمیزی اجتماعی ایرانیان مهاجر و میزان سازگاری آنان با جامعه آلمان را بررسی می‌کند. عنوان مقاله هشتم «جهانی‌شدن، فرهنگ و هویت ملی ایرانیان» است که پس از بررسی مفاهیم جهانی‌شدن، هویت ملی ایرانیان و فرهنگ، تعامل میان این مفاهیم را بیان می‌کند. در مقاله نهم با عنوان «گسست فرهنگی و بحران هویت در نزد ایرانیان مهاجر»، مهاجرین منبع ثروت، قدرت و حامی بزرگ ایران اسلامی در خارج تلقی و فرصت‌های نهادهای متولی امور ایرانیان خارج از کشور برای گسترش ارتباط و همکاری با مهاجران ایرانی برشمرده می‌شوند.

در دهمین مقاله با عنوان «مهاجرت و برخی چالش‌های فرهنگی»، مشاهدات مؤلف در ابتدای مهاجرت به ایالات متحده آمریکا ذکر شده است. در مقاله یازدهم «گسست فرهنگی - بحران هویت» به انواع برخوردهای فرهنگی و خطرات تهاجم فرهنگی و احیای هویت ملی با احیای زبان فارسی پرداخته شده است. در مقاله دوازدهم با عنوان «هویت ملی ایرانی و فراسوی آن»، روانشناسی صوفیگری، عرفان و نقش شعر فارسی و بعد عرفانی آن طرح و بررسی شده‌اند. مقاله سیزدهم «تحول‌پذیری هویت ایرانی در تعامل با فرهنگ‌های دیگر» نام دارد که به بررسی این موضوع در دوران باستان و دوران اسلامی پرداخته است. در مقاله چهاردهم با عنوان «گسست فرهنگی و بحران هویت»، فرهنگ و گسست فرهنگی، بحران هویت و خاستگاه‌های آن بررسی شده‌اند.

فصل دوم عنوان «جهانی‌شدن و هویت ملی نزد جامعه ایرانی خارج از کشور» را به خود اختصاص داده است. اولین مقاله این فصل عبارتست از «هویت ایرانی در شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای» که با طرح چگونگی انعکاس هویت ملی در برنامه‌های تلویزیون‌های ماهواره‌ای ایرانی خارج از کشور، میزان توفیق آنان را در پخش روایت جامعی از هویت ایرانی ارزیابی می‌کند. مؤلف مقاله دوم با عنوان «آثار جهانی‌سازی بر هویت ایرانیان در استرالیا» در بخش نخست به کندوکاو نظری

درخصوص جهانی شدن پرداخته است و در بخش دوم نتایج پژوهش درخصوص حفظ هویت ایرانی نوجوانان و جوانان ایرانی در استرالیا را ذکر کرده است. مقاله سوم با عنوان «هویت طلبی ایرانیان مهاجر در خارج از کشور» به موضوع حفظ هویت ایرانیان تحت سیطره حکومت کمونیستی اتحاد جماهیر شوروی سابق می‌پردازد. آخرین مقاله این فصل «ایرانیان خارج از کشور و بررسی راهبردی جایگاه و نقش مهاجران ایرانی در توسعه ملی» نام دارد که تحلیلی از وضعیت و ظرفیت‌های اقتصادی، علمی، فرهنگی و سیاسی ایرانیان مهاجر در خارج از کشور را ارائه می‌کند.

فصل سوم با عنوان «راه‌های تقویت هویت ایرانیان»، ۷ مقاله را دربرمی‌گیرد. در مقاله نخست با عنوان «بازنگری و احیای آموزش زبان فارسی گامی مهم در تقویت هویت ایرانیان»، به اختصار اهمیت تدوین کتب و سایر اقلام آموزشی زبان فارسی و تدارک برنامه‌های جنبی آموزشی ذکر می‌گردد. مقاله دوم «نقش زبان فارسی در تقویت مبانی هویت ملی ایرانیان» نام دارد و گستره زبان فارسی در سرزمین‌های دیگر و راهکارهای گسترش آن را بررسی می‌کند. در مقاله سوم با عنوان «ترجیح زبانی و تمایل به بازگشت به ایران»، نتایج پژوهش در این باره در جامعه آماری نمونه در ایالات متحده امریکا طرح می‌شود که مؤید استفاده از زبان بومی در تمایل به بازگشت به کشور زادگاه است. در مقاله چهارم با عنوان «کارکرد ترجیحی در ایجاد تشکلهای تخصصی مجازی در جهت استفاده از تجارت ایرانیان مقیم خارج از کشور»، فعالیت انجمن تخصصی مراکز تحقیق و توسعه صنایع و معادن به منظور استفاده از دانش نخبگان ایرانی خارج از کشور به اختصار بررسی می‌شود. مقاله پنجم «هویت انسانی در آثار عرفانی فارسی» نام دارد که نگاهی عرفانی به هویت انسانی را ارائه می‌کند. در مقاله ششم با عنوان «وصال عاطفی راهی برای رسیدن به هویت راستین»، نیاز به آموزش برپایه علوم نوین برای خودباوری طرح می‌شود. آخرین مقاله با عنوان «دین هویت دینی و رویکردهای دینی در میان نسل جوان»، دیدگاه اندیشمندان دینی در هویت دینی و دین در اندیشه جوانان را طرح می‌نماید.

نقد و بررسی کتاب

نقد شکلی

کتاب از حیث طرح جلد، صحافی، صفحه آرایی و چاپ مناسب ارزیابی می‌شود. با این حال نکات ذیل در حروف‌چینی رعایت نشده است: استفاده از قلم خوابیده (ایتالیک یا

ایرانیک) برای تمایز اسامی خاص در متن که در تمامی مقالات دیده نمی‌شود؛ یکنواختی در ذکر معادل اسامی خاص به زبان بیگانه که در برخی مقالات مانند مقاله «هویت ایرانی و جامعه آلمانی...» (صص ۱۹۴-۱۸۱) در متن و در بعضی مقالات همچون مقاله «ترجیح زبانی و تمایل به بازگشت به ایران» (صص ۴۴۲-۴۲۷) در پاورقی و در پاره‌ای مقالات مانند مقاله «ایجاد شکل‌های تخصصی مجازی...» (صص ۴۵۶-۴۴۳) اساساً معادلی ذکر نشده است؛ رعایت نکردن یکنواختی در تغییر قلم عادی به قلم پررنگ شده یا خوابیده در مشخصات اثر در ارجاعات و پی‌نوشت‌ها.

از لحاظ فصل بندی و سازماندهی مطالب، تفکیک فصول براساس محورهای همایش انجام شده است؛ با این وجود آشکار نیست که چرا مقاله «جهانی‌شدن، فرهنگ و هویت ملی ایرانیان» (صص ۲۱۹-۱۹۵) به جای فصل دوم در فصل نخست قرار گرفته است. به لحاظ طولانی بودن برخی مقالات و استفاده از تیتروهای فرعی، ارائه فهرست تفصیلی مقالات می‌توانست مفید واقع شود. احتمالاً تهیه چنین فهرستی ناهمگونی‌های ساختار داخلی مقالات و نحوه تفکیک عناوین اصلی و فرعی را آشکار ساخته، موجب تمهیدی برای رفع این ناهمگونی‌ها می‌گشت. همچنین فهرست جداول و نمودارها تهیه نشده است. مقالات به دلیل ساختار متفاوت، به شیوه‌های متفاوتی نیز آغاز می‌شوند: تنها در ابتدای دو مقاله نخست فصل دوم، «خلاصه» قرار دارد و سایر مقالات با عناوین «مقدمه» یا «مقدمه و طرح مسأله»، سایر عناوین یا بی‌هیچ عنوان فرعی آغاز می‌شوند. کتاب از ویرایش فنی یکسانی برخوردار نیست و از حیث رعایت نقطه‌گذاری و استفاده از نشانه‌ها ناهمگون است. تیترو فرعی «مقدمه» گاه پررنگ شده است (ص ۲۴۵) گاه با دو نقطه آمده است (ص ۲۲۱) گاه با عدد ذکر شده است (ص ۱۴۹) و گاه نیز در گیومه قرار دارد (ص ۱۰۷).

در مقدمه کتاب از انتخاب ۲۶ مقاله برای انتشار ذکر شده است درحالی‌که کتاب حاوی ۲۵ مقاله است. مؤلف هر مقاله به اختصار معرفی شده است. به نظر می‌رسد درج نام کشوری که مؤلف مقیم آن است در زیرنویس، از روش فعلی که نام کشور در پرانتز بعد از نام مؤلف در ابتدای مقاله درج شده است، مناسب‌تر باشد.

نقد روشی

با توجه به اینکه مقالات در پی فراخوان همایش گفتمان ایرانیان، واصل شده‌اند از تنوع روش‌شناختی برخوردارند. اغلب مقالات صرفاً توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای

هستند؛ مانند مقاله «جهانی‌شدن، فرهنگ و هویت ملی ایرانیان» (صص ۲۱۹-۱۹۵) که از منابع بسیاری برای تألیف آن بهره گرفته شده است. استفاده از روش‌های پیمایشی نیز دیده می‌شود مانند مقاله «ترجیح زبانی و تمایل به بازگشت به ایران» (صص ۴۴۲-۴۲۷) که از ابزار پرسشنامه برای جمع‌آوری داده‌ها سود جست‌ه است. در مقاله «حفظ و اشاعه هویت ایرانی در جوامع کوچک خارجی و کاربرد آن در شهر برون‌دون در کانادا» (صص ۱۶۶-۱۴۹) از روش مطالعه موردی استفاده شده است.

روش یکسانی در بهره‌گیری از منابع و مآخذ در مقالات دیده نمی‌شود. به‌عنوان مثال در مقاله «آسیب‌شناسی هویت نوجوانان و جوانان ایرانی» (صص ۱۴۷-۱۰۷) منابع مورد استفاده با امانتداری در زیرنویس (گرچه به‌صورت ناقص) ذکر شده‌اند درحالی‌که در مقاله «مهاجرت نیروی کار ایرانی به خارج از کشور، فرصت‌ها و تهدیدها» (صص ۵۶-۱۵)، چهارده صفحه از خلاصه گزارش جهانی مهاجرت سازمان بین‌المللی مهاجرت در سال ۲۰۰۵ استفاده شده است (صص ۳۰-۱۷) بدون اینکه حتی مشخصات منبع ذکر شود! نکته دیگر آنکه به نظر می‌رسد محدودیتی در تعداد صفحات مقالات وجود نداشته است و برخی مؤلفان به استانداردهای رایج توجهی نداشته‌اند. ۵ مقاله در ۵ تا ۸ صفحه تهیه شده‌اند. به‌عنوان مثال می‌توان به مقاله «مهاجرت و برخی چالش‌های فرهنگی» (صص ۲۵۰-۲۴۵) اشاره کرد که کمترین تعداد صفحات را دارد. ۲ مقاله نیز در ۴۰ صفحه تنظیم شده‌اند.

نقد محتوایی

در مقدمه کتاب در رابطه با «ضرورت برنامه‌ریزی و تدوین راهبردهای چند منظوره در عین رعایت هماهنگی» هموطنان ایرانی در سایر مناطق جهان «با شرایط اجتماعی جوامع میزبان، حفظ توأمان هویت و پروراندن نسلی آشنا با فرهنگ مادری» سخن گفته شده است. توجه به این اهمیت، اداره کل امور فرهنگیان خارج از کشور سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی را به‌عنوان متولی امور فرهنگی این قشر از هموطنان (چنان‌که در مقدمه یاد شده است) بر آن داشت تا دومین همایش گفتمان ایرانیان برای ایجاد فرصت تعامل و نیل به راهکارهای عملیاتی برای مسائل و مشکلات را برگزار کنند. از این‌رو انتظار می‌رفت در انتخاب مقالات از مجموع ۱۴۲ مقاله ارسالی تناسب موضوعات و محتوای مقالات منتخب با محورهای همایش رعایت شود. در برخی مقالات در فصل نخست که چالش‌های فراروی هویت ایرانیان در خارج

از کشور نامیده شده است، به این چالش‌ها نه از منظر حفظ هویت ایرانی در حین رعایت شرایط اجتماعی کشور میزبان بلکه از زاویه ادغام ایرانیان در جامعه میزبان بی‌عنایت به حفظ هویت ایرانی پرداخته شده است. مقالات «بحران هویت و ادغام: دیدگاه‌های مختلف مردان و زنان مهاجر ایرانی نسبت به ادغام در جامعه سوئد» (صص ۱۰۶-۸۵) و «هویت ایرانی و جامعه آلمانی، نگرشی ریخت‌شناسی به زیست و بود ایرانیان مهاجر آلمان» (صص ۱۹۴-۱۸۱) از این حیث قابل تأمل هستند.

در همین فصل مقاله «مهاجرت و برخی چالش‌های فرهنگی» (صص ۲۵۰-۲۴۵) گزارشی از مهاجرت یک ایرانی به ایالات متحده امریکا است که به ادعان نویسنده درصدد بیان نظری و تئوریک پدیده نیست بلکه وی در پی یافتن «رابطه‌ای اگرچه منطقی حداقل قابل شناخت» میان اتفاق‌هایی است که در طول مهاجرت برایش اتفاق افتاده است (صص ۲۴۵). در مقاله «تحول‌پذیری هویت ایرانی در تعامل با فرهنگ‌های دیگر» (صص ۳۰۲-۲۸۹) به اجمال به مرور تاریخی مواجهه فرهنگ ایرانی با فرهنگ بیگانه پرداخته شده است و دلیل انتخاب این مقاله ذیل عنوان این فصل آشکار نیست. کمالینکه درج مقاله «آسیب‌شناسی هویت نوجوانان و جوانان ایرانی» (صص ۱۴۷-۱۰۷) در این فصل نیز به نظر فاقد توجیه است، چرا که در این مقاله ۴۰ صفحه‌ای تنها ۵ صفحه تحت عنوان بحران هویت حاوی اشاراتی به آسیب‌شناسی یاد شده است و در کل نیز ارتباط بین محتوای مقاله به‌ویژه عناوین فرعی «تعاریف و مفاهیم هویت و زمینه‌های وابسته» و «ضرورت و اهمیت موضوع» که ۲۵ صفحه مقاله را دربرمی‌گیرند با موضوع همایش و درج مقاله در فصل نخست کتاب بر خواننده پوشیده می‌ماند. مقاله «آسیب‌شناسی روح هویت فرهنگی ایرانی» نیز در این فصل با رویکردی تاریخی، گوشه چشمی به چالش‌های فراروی ایرانیان خارج از کشور ندارد.

در فصل دوم با عنوان جهانی‌شدن و هویت ملی نزد جامعه ایرانی خارج از کشور، در مقاله «آثار جهانی‌سازی بر هویت ایرانیان در استرالیا» (صص ۳۶۰-۳۳۳) مؤلف پس از ارائه مباحثی نظری به پژوهش تجربی با تشکیل گروه‌های مباحثه به بررسی وضعیت، انتظارات و نگرانی‌های نوجوانان و جوانان ایرانی در روند شکل‌گیری و حفظ هویت ایرانی آنها در استرالیا پرداخته است. این مقاله به خوبی اهمیت تدارک برنامه‌های آموزش زبان فارسی برای حفظ ارتباط بین نسلی و هویت ایرانی را نشان می‌دهد. در همین فصل، مقاله «ایرانیان خارج از کشور و بررسی راهبردی جایگاه و نقش مهاجران ایرانی در توسعه ملی» (صص ۴۰۰-۳۶۹) راهکارهای قابل تأملی در حوزه‌های اقتصادی،

علمی، فرهنگی و سیاسی ارائه کرده است که به همین دلیل مناسب بود در فصل سوم قرار گیرد.

در فصل سوم با عنوان راه‌های تقویت هویت ایرانیان، بیشتر به نقش زبان و ادبیات فارسی در تقویت هویت ایرانی پرداخته شده است. گرچه در همین فصل مقالات «هویت انسانی در آثار عرفانی فارسی» (صص ۴۷۹-۴۵۷) و «وصال عاطفی راهی برای رسیدن به هویت راستین» (صص ۴۸۹-۴۸۱) با کلی‌گوئی نه راهی برای تقویت هویت ایرانی در پیش می‌نهند و نه با عنوان همایش سازگار به نظر می‌رسند.

فریده محمد علیپور

استادیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

Email: fm_alipour@hotmail.com